شەپۆلی ڕۆماننووسی، ژانرێك لەدەرەوەی خوێندنەوە.. سمكۆ محەمەد

ئەوە داتایەکی سەرەتاییە کە لەدوای ئەوەی شیعر و شانۆ و چیرۆك بەتەواوی لەڕۆژئاوا و لەدوای سەدەی 16 جێگەی خۆیان گرت، ئەم ژانرانە هەم هۆشیاری بوون و هەم گوتار و هەم بیانوویەك بوو بۆ ئەوەی سایەیەکی سەربەخۆی تر هەبێت، بەڵام کە شار گەشەی کرد و عەقڵ بوو بە سەرداری کایەکان، ئیدی ڕۆمان هات بوو بە ئەلتەرناتیڤی نووسینەوەی مێژوو، چونکە مێژوونووسەکان بەهەر بیانوویەك بێت، بەشە دیار و زاڵەکەی دەسەڵاتیان دەنووسییەوە، بۆ نموونە لەدەیان هەزار کارەکتەر و پاڵەوان لەڕووداوە مێژووییەکاندا، تەنها ناوی ئەلکسەندەر مەکدۆنی و جەنگیزخان و سەلاحەدینی ئەیوبی و ڕەزا شا و هیتلەر و مۆسۆلینی و خومەینی و جەمال عبدلناسر و شیخ و پیاوە ناسراوەکانی مێژوو هاتووە، کەچی ناوی ئەو کارەکتەرانە نەهاتووە کە دەوریان کەمتر نەبووە لەڕووداوەکان، لەبەرەوە ڕۆمان وەکو ژانرێکی سەربەخۆ بەرەبەرە چەکەرەی کرد و جێگەی بەژانرەکانی دیکە لەق کرد، ستایلێکی دیکەی شاراوەی مێژووی تۆمار کرد، چونکە شیعر و چیرۆك بەتەواوی راڤەی فەزای کۆمەڵایەتی و زەمەنە جیاوازەکانی پێنەدەکرا، هەروەها نەخشەی فراوانیان نەبوو بۆ ڕووداو و حەبکە و تەکنیکی نوێی ئەدەبی و تەنانەت زانست و فکریش، بۆیە ڕۆمان راستەوخۆ سەربەخۆیی وەرگرت و خۆی جودا کردەوە.

لەلایەکی دیکەوە لە کورتترین پێناسەدا، ڕۆمان بریتییە لەگەڵانەوەیەکی چیرۆك ئامێزی دوورودرێژ، لەمیانەی چیرۆکبێژییەوە وێنەی ژیانی کۆمەڵایەتی و کارەکتەرە ونبووەکان وەکو مێژوویەکی ونبوو دەنووسێتەوە، بەوانەشەوە کە پێیان ناکرێ ناویان بهێندرێت، یاخود شوناسیان وەکو کاریچکتەر واقیعییە و نابێت بەکارەکتەری خەیاڵی، چونکە هەموو ئەو کارەکتەرانی بەشداری مێژووی بزربوو دەبن، لەڕووداوی جیاوازدا هەم بەشداردەبن و هەم لەرووی سایکۆلۆژیاوە وێنەیان دەگۆڕێت، لەبەرەوەیە کە ڕۆمان وەکو ژانرێکی سەربەخۆ فەزایەکی شمولی دەخوڵقێنێ، ئەوانیش بریتین لە چەند شوێن و زەمەنێکی جودا کە هەریەکەیان جێگەو ڕەنگێکی دیاریکراو وەردەگرن، هەریەکەشیان بە دەخی کارەکتەرێك دەبن، ئەمە بەهەردوو دیوەکەی کە ئەگەر دەقەکە واقیعی بێت، یاخود ڕۆمانەکی خەیاڵی یان

زانستی بێت، هەمان ئەرکی هەیە بەجیاوازی نەخشە و تەکنیکی نووسەرێکەشەوە کە هەندێکجار بەبیانوی شکاندنی دەقەوە، خوێنەر تووشی شڵەژانی سایکۆلۆژی دەکات.

لەرۆماندا کۆمەڵێك رەگەزی گرینگ کۆدەکرێنەوە، لەوانەش روداو و کەسایەتی و شوێن و زەمەن و گێڕەڕەوە و دیالۆگ و گۆشەنیگا هەیە، رۆمان پێکهاتووە لەکۆمەڵێك ژانری هونەری و ئەدەب جیاواز، واتە کۆکەرەوەی هەم شیعر و چیرۆك و تابلۆ و فۆتۆگراف و پیشە جیاوازەکان و هتد. چونکە رۆمان لەدایك بووی شارە، شاریش بریتییە لەکۆکەرەوەی هەموو کارەکتەر و پێکهاتە و نەتەوە و زمان و ئاین و مەزهەبە جیاوازەکان، بەوپێیەی کە ژانرێکە لەدایك بووی سەدەی نۆزدەهەم، بەتایبەتی لەدوای شکستی ناپلیۆن و نووسینی ئاشتی نامەکەی ئەمانوئێل کانت کە ئاشتی سەرتاسەری خوڵقاند، ئەوکات رۆمان لەدایك بوو کە راسیۆنالیزم وەکو مەرجی خۆ ئەزموونکردن بوو بمیتۆدی بیرکردنەوە، ئەمە بۆ ئەوەبوو کە رۆمان لەئاشتیدا زیاتر مێژوو بنووسێتەوە، چونکە بەردەوامی جەنگ، واتە بەردەوامی رووداو، بۆیە رۆمان لەدوای سەدەی نۆزدەوە شۆڕش بوو لەرووی هونەری و زانستی و سیاسەت، بەرامبەر بەو مێژووەی کە لەپێناو کارەکتەری سەرەکی جەنگ و رووداوەکان، کارەکتەرە چالاکەکان بزر دەکات، لێرەوەیە کە ئەمە دەبینین لەرۆماندا کارەکتەرەکان لە فەزایەکی ئازادتردا دیالۆگیان پێکەوە هەیە، شوێن هەمیشە کراوەترە لە شوێنی چیرۆك، شێوەی دیالۆگەکان کراوەترە و موفرەدەی دەوڵەمەند تێیدا بەشداری دەکات، وەکو پیشەسازی و فکر و تەکنەلۆژیا و فرە پاڵەوانی و فرە رووداوی و هتد،

رۆمان بەپێی ئۆکسفۆرد بێت، دەقێکی فرە رەهەندی مەعریفییە و بریتییە لە گێڕانەوەی خەیاڵێکی پەخشان ئامێز، بۆیە شیعریەتی نووسین بۆ رۆمان مەرجی سەرکەوتنی دەقەکەیە، هەروەها سەردی خەیاڵی، دەشێ وەکو هەقیقەتێکی مێژوویی بێت و بە ئێستاوە گرێبدرێت، تەنانەت ئەو پاڵەوانانەش کە ئەفسانەیین، وەکو سیزیف و هەرقل و رۆبنهود و پاڵەوانە ئەفسانەییەکانی نێو دەقی ئایینی و تادەگاتە شەیتان کە لە تەکستە ئاسمانییەکاندا سیمبولی شەڕە، ئەمە بۆ ئاژەڵ و باڵدارە ئەفسانەییەکانیش هەروایە، بۆ نموونە رۆمانوس دەتوانێ لاماسۆ واتە قیسارە یان بوڕاق یان سیمرخ یان ئەسپەکەی تەروادە و هتد بەکاربهێنرێت.

کاتێك رۆمانوس دەنووسێت، کەواتە هەدەفێکی تایبەتی هەیە و گەرەکیەتی جیهانێکی نوێ دابهێنێت، گەرەکیەتی فەزایەکی کۆمەڵایەتی یان سیاسی یان سیستمێك درووست بکات کە هەندێکجار نووسینەوەی ریالێتییە و هەندێکجاریش خەیاڵە و دوورە لە واقیعەوە. وەکو

ئارنۆڵد کیتل کە ڕەخنەگرێکی ئەدەبی ئینگلیزییە دەڵێ» هەندێکجار ڕۆمانووس گەرەکیەتی لەڕێگەی نووسینەوە پەردە لەسەر هەموو شتێك هەڵماڵێت و بیخاتە خانەی گاڵتەجاڕییەوە، هەدەفەکەش بەخشینی ئومێدە بەژیانێکی خۆش و خەیاڵی کە هەم خەیاڵەکە و هەم پاڵەوانەکە دروستکراون». سەرڤانتس لە دەقی دۆنکیشۆتدا ئەم ستایلەی تاقی کردۆوە.
ڕۆمانووس لەسەرەتای پلانی هەبێت بۆ داڕشتنی نەخشەی دەقەکە، لەوێشەوە زەینێکی نوێ بدات بەخوێنەر کە پێشتر لەدەقی دیکەدا ئاشنا نەبووە بەو ڕووداوانە و مێژووش فلتەری کردووە، یان ئاشنا نەبووە بەخوێندنەوەی ئەو دەقە، یان ئەو حیکایەتانەی کە تا ئەوکات نەیبیستوون.
پرسیاری سەرەکی ئەوەیە ئایا ئێمە بۆچی باسی ڕۆمان دەکەین؟. بۆچی دەمانەوێ خۆمان ئەزموون بکەین لەڕێگەی ڕۆمانەوە و خۆمان بنووسینەوە؟، یان خۆمان لە کارەکتەری ڕۆمانەکدا ببینینەوە؟. بۆچی دەمانەوێ مومارەسەی قورسترین کاری ئەدەبی بکەین؟. چونکە دەزانین ژانرەکە هەموو ژانرەکانی دیکەی لەگەڵ خۆی هەڵگرتووە بەشیعر و چیرۆك و فۆتۆگراف و شێوەکاری و بیناسازی و ئابوری و سیاسەت و سایکۆلۆژیا و سۆسیۆلۆژیا و هتد، هەروەها دەمانەوێ بەشداربین لەدروستکردنی ئەو دونیایەی کە یۆتۆپیایە، ئەو فەزایە بخوڵقێنین کە بە گەنجان هەم بەهەشتێکی وەهمییە و هەمیش دۆزەخ؟، هەروەك ئەوەی کامۆ یان سالینجەر یان مارکیز یان فۆرستەر و ئۆرهان پامۆك و هتد، لەدەقەکانیاندا باسی هەدەفی کارەکانی خۆیان دەکەن.
بۆ نموونە کە باسی ڕۆمانی (گەڕان بەدوای زەمەنی بەسەرچووی) مارسیل پرۆست دەکەین کە درێژترین ڕۆمانە و لە 7 بەرگ پێکهاتووە، باس لە کارەکتەرێکی جوو دەکات بەناوی (سوان) کە لەچینی ئەرستۆکراتییە و خێزانەکەیان روخاوە، کارەکتەرەکە کەوتۆتە نێوان جەنگ و خزمەتی سەربازی و سەری لەشێواوە، کەواتە باسی مێژووی تاك دەکەین، باسی فەزایەك دەکەین کە مێژوو دووبارەی دەکاتەوە، کە باسی دۆنکیشۆتی سەرڤانتس دەکەین، یان باسی تاوان و سزای دایستۆفیسکی دەکەین، یان باسی سەد ساڵ تەنیایی مارکیز دەکەین، چونکە زەینەکمان پێدەدەن کە بریتین لەخوێندنەوەی سایکۆلۆژی بە کۆمەڵگە و دۆنکیشۆت بە گاڵتەجاڕی موقاوەمەت لەبەرامبەر سیستمی سیاسی دەسەڵات، مارکیز باسی پاڵەوانەکی ئەفسانەیی دەکات کە لەشکستدا ئومێدی بە شۆڕش ماوە و هتد، بەڵام پرسیارەکە لێرەدا زەقتر دەبێتەوە، ئایا ئەو دەقانەی بەنموونە هێناومانەتەوە، شەپۆلی ڕۆمانووسی بە ئامانج بوون؟، ئایا ئەم دەقانە خوێنەریان دوچاری ئیلتیزام کرد یان دووریان خستنەوە؟. ئایا ئەم دەقانە

پرسیاریان درووست نەکرد؟ دواتر وەڵامی ئەو پرسیارانە دەدەینەوە .

رۆمان و مێژوو

بۆیە مێژوو بریتیی نییە لەوەی نووسراوە و دەسەڵاتی سیاسی و حوکمڕانی ئیمزای کردووە، چونکە غەدر لەکارەکتەرە ونبووەکان کراوە، کەواتە خەیاڵی نووسەر فراوانترە لەمێژوونووس، کەواتە فراوانتر دەڕوات بۆ ئەوەی پنتە مێژووییەکانی نەتەوە بنووسێتەوە، نووسینیش بەمانای پیشەسازی دێت بەتایبەتی بە ژانری رۆمان، لەکاتێکدا نووسەر لە بەردەم ئەگەرێکی سەختدایە کە ئەویش پلەی سفرە بە نووسین، رۆلان بارت جگە لەم بابەتە کە بە هەموو ئەدیبێك بەبێ جیاوازی رەگەز و نەتەوە دەگرێتەوە، باسی پلەی سفری نووسین دەکات، لێرە (پلەی سفر) کە تاکو ئێستا هیچ وەڵامێکی رەهای وەرنەگرتووە، تەنها وێناکردنی سنووری نێوان مانای حەرفی و مانای مەجازی نەبێ، یان ئەو نووسینانەی کە تێڕامانن بەسەر دەقێکی تر، هیچ مانایەکی دیکەی نییە خوێنەر ئاشنای بێت، ئەوانەش کە پێیانوایە «پلەی سفری نووسین پەیوەندیی بەکۆنتێکستەوە هەیە، رۆمانیش تژییە لە کۆنتێکستی سەرنجڕاکێش، بەتایبەتی ئەو کۆنتێکستانەی کە خوێنەر بیری ناچێتەوە و هەندێکجار لەزمانی رۆژانەدا بەکاردێت، رەنگە ئەم ستایلە لەنووسین بەتایبەتی لەدەقی رۆمان، بەمانای بیناکردنێکی پیشەسازی بێت بە نووسین، کەوابوو لەگەڵ دەستاودەستکردنی مانا و کۆنتێکستی هونەرکاری، دیاری ناکرێت و بەکارێك قورس تەماشا دەکرێت، هەموو ماناکەش لە (چاوە رۆشنکەرەوەکان) دا دەردەکەون، لەکاتێکدا لەرووی زانستییەوە، ئەندازیار و کارەبایی و تەلارسازی و زانستکارەکانی دیکە، وشەی رۆشنکەرەوە بەو جەستەیە دەڵێن کە لەگەڵ خۆیدا رۆشنایی بەرهەم دێنێت، خۆ ئەگەر رەهەندی ئەم زاراوە، یان وشەیە لەغەتەکە و کاری پێدەکرێت، ئەوە دەکەوینە بەردەم مانایەکی تری دژی مانای پێشوو، ئەویش نەشازیە، واتە ناوێزەیی سایکۆلۆژیی دەلالیە و هیچی تر، بارت لێرەدا بە سەلماندنی باسەکەی و بەکارهێنانی وشەکە، شیعرێکی پۆڵ ڤالیری بەنموونە دەهێنێتەوە.

(ئەو بانە لازوردیە هێمنیەی کە کۆترەکان لەسەری دەڕۆن
لەنێوان دار سنەوبەر و گۆڕەکاندا دەلەرزێ
دەریا، دەریا، هەمیشە دەریا)

پۆل ڤالیری لێرەدا لەبەیتی یەکەمدا تەنەکی بەفری لەهەناوی خۆیدا هەڵگرتووە کە لەمامەڵەی حەرفیدا بەکاریدەهێنێت، بەهۆی نەبوونی نەشازی سیفەتی رۆیشتنی بەسەر کۆترەکانەوەیە».

جگە لەو بەکارهێنانەی رابردوو، ئێستاش رۆمانووس هەیە خەیاڵی

ئیمبرتۆ ئیکۆی بەکارهێناوەتەوە، جان دۆست ڕۆماننووسێکی کوردی سووریایە، لە ڕۆمانی میرنامەدا هەمان ئەو دیمەنەی نووسیوەتەوە کە ئیمبەرتۆ ئیکۆ لە ڕۆمانی گوڵی سووردا نووسیویەتی، لەچاپتەرێکدا کتێبی میر ژەهراوی دەکرێت. ئەم حاڵەتە بەکاریگەری هەژمار ناکرێت، چونکە خوێنەری دونیای دوای پۆست مۆدێرن، ئەم ستایلەی دەرباز کردووە و هۆشیارترە لە دونیای مۆدێرنی ڕابردوو، بۆیە ئەم دیاردەیە بەوەرگرتنی ئەدەبی هەژمار دەکات کە ئەمە پێی دەگوترێت ئیتلیزامی خوێنەر، لەکاتێکدا ئەم حیکایەتە لەهەزار و یەکشەوەشدا هەیە کە بەرخیس بەدانپێنان باس لەکاریگەرییەکەی دەکات.

هەر حیکایەتێکی بزرکراو یان پشتگوێخراو کە سەرنجراکێشن، هەر یەکێك لەو کارەکتەرانەی کە دەوریان هەبوو لەدرووستکردنی مێژوو، ناویان هەبووە و خاوەنی چیرۆکی تایبەت بوونە، هەر یەکێك لەو نەتەوە و مەزهەب و ئاین و تایەفە و هتد، لەڕێگەی گێڕانەوە یان حیکایەت خوانەوە دەنووسرێنەوە، هەر قۆناغێك کە خاوەنی یەك دەنگ یان فرە دەنگی بووە، دەکرێت ببن بەهەوێنی سەرهەڵدانی ڕۆمان، بەمەرجێك ڕۆمانوسەکە زەمەن و دونیابینیەکە دوور نەخاتەوە لە خەیاڵی خۆی و وەکو خۆی بۆمان بنووسێتەوە، چونکە خوێنەرەکانی دەق و ڕەخنەگرە ئەدەبیەکان، بەلەبەرچاوگرتنی ئەو دیکۆمێنتانەی کە وەڵامی ئەو پرسیارە دەدەنەوە، جەخت لەسەر چەند ڕەگەزێك دەکەنەوە و لەسەرووی هەمووشیانەوە زمانە، پاشان پشت بەستن بەتەکنیك و ستایل و شیعریەت و یادەوەری و ڕووداوە جۆراوجۆرەکان، ئەمانە هەمووی فەزای دەقەکە پێکدەهێنن و ئامانجەکمان پێشکەش دەکەن، چونکە نابێت ئەوەمان بیربچێت کە ئەدەب هەدەفی خۆی هەیە، ئەمەش جۆرێك بوو لەناڕەزایی نووسەر بەرامبەر بەسیستەم و حوکمڕانی دەوڵەت.

لەهەموشتێك گرینگتر ئەوەیە کە دەقنووس واتە ڕۆماننووس بە ئەوەی بونیادی دەقەکەی پتەو بخاتە بەردیدی خوێنەر، شارەزایی لەمێژوو و ئابوری و بازاڕ و ئیدیەمی نەتەوە و پێکهاتەکانی دیکە و هتد هەبێت، بۆچی دەڵێم مێژوو، چونکە یەکەمین وەزیفەی ئەدەبی ڕۆمان، پڕکردنەوەی ئەو کەلێنە بوو کە مێژوو نەیدەتوانی بینوسێتەوە، نووسینەوەی مێژووش وەکو خۆی هێڵی سوور بوو، هەروەها دەوری کاریگەری ئەو خەڵکەی زیندوو کردەوە کە لەمێژوودا وجودیان هەبوو، بەڵام مێژوونووس پشتگوێی دەخستن، کە دەڵێم ڕۆمانوس شارەزایی هەبێت لە ئابوری و بازاڕ، مەبەستم ئەوەیە کە هەموو سەردەمێك دراو سەرچاوەی ئابوری خۆی هەبووە، بۆ نموونە لۆکە و خوری و خواردەمی و خەڵوز و هتد. بازاڕی موفرەدەی تایبەتی خۆی هەبوو کە بەکاردەهات، بۆ نموونە پارە موفرەدەیەکی ئابوری نوێیە، پێشتر پێیان دەگوت

ئەسکەنناس، ناکرێ رۆمانوس دوچاری هەڵە بێت لە بەکارهێنانی موفرەدەی بازاڕ، یان لەبری ئیزرەم کیلە بەکار بهێنێ، یان لەبری ربعە فەردە و تەن بەکاربهێنێ، ئەمە جگە لە موفرەدەی ناوبازاڕ کە دوکاندار و کڕیار و پیاوانی دەوڵەت بەکاریان دەهێنا.
شارەزابوون لە کەش و هەوا و ژینگە، ئەمە لایەنی زانستیە کە نابێ رۆمانووس ئەوانە لەبیر بکات کە راوچی کەی دەتوانێ راوی ماسی یان کەو یان باسی گوڵێك یان رووەکێك یان بەری درەختێك بکات کە وەرزی نەبووە، یان باسی زاوزێی ئاژەڵ، یان پەلەوەر و پشیلە و سەگ و هتد بکات کە وەرزەکەی جودا بێت.

کێشەی رۆمانی سەردەم

حیکایەتخوان وەکو نموونە

حیکایەتخوان زۆرترین پەیوەندی بەخوێنەرەوە هەیە، چونکە هەموو شتێك لەرێگەی ئەم کارەکتەرەوە دەگوترێت، بۆیە گرینگی ئەم کارەکتەر یان پاڵەوانە کە هەندێکجار کۆنتڕۆڵی هەموو کایەکانی دەقەکەی کردووە، بەشێکی سەرەکییە لەداڕشتنی نەخشەی رۆمانەکە، چونکە گێڕانەوە لە گۆشەنیگای کەسی یەکەمەوە ئەوکات بەکاردێت کە حیکایەتخوان، بەزمانی کەسی یەکەم راناوی من بەکار دینێ، هەندێکجاریش دەشێ راناوی ئەمەش بەکاربهێنێ، چونکە حیکایەتخوانە و ئەو دەتوانێ بەرەو کۆتایی حیکاتەکە ئاراستەمان بکات، ئەوە ڕوانگەی بینینی زەمەنەکەیە، بۆیە رۆمانووس ئەو پاڵەوانە بەسەنتەر وەردەگرێت و هەندێکجار هەموو رووداوەکان رادەستی ئەو دەکات، ئەم جۆرە حیکایەتخوانە یان پاڵەوانە پێی دەگوترێت هەموو شتزان، واتە هەموو رووداوەکان و ئاراستە زەینییەکان لەدەسەڵاتی ئەو پاڵەوانەیە، ئەویش خودی رۆمانوسەکەیە.
زیندانیکردنی پاڵەوان یان کارەکتەر، کێشەیەکی دیکەی نووسینە، چونکە بڕوایەك هەیە کە پێیوایە رۆمانوس نابێ ئەوەندە دیکتاتۆر بێت هەموو پاڵەوانەکان بەئارەزووی خۆی ئاراستەیان بکات، تەنها ئەوە نەبێت وەزیفەی کارەکتەرەکە ماوە، یان فەرزە دەبێ وابێت، بۆیە بەشێکی زۆر لە رۆمانووسە ناودار و لەکایەکانیش ئەو رەخنەیان لەسەرە کە بەبێ ئاگا دیکتاتۆری نووسینن و کارەکتەر یان پاڵەوانی دەقەکە دەکوژن یان دەیکەن بە پاڵەوانی وەهمی، کە ئەمە خوێنەر بێزار دەکات و دەیکات بە مایەی مەلەل، بە نموونە رۆمانی حەمەدەکی یەشار کەمال، ئەم فەزایەی بەسەردا زاڵە.
سەبارەت بە خوێندنەوەی سایکۆلۆژی بۆ دەقی کوردی، من پێموایە کە رەنگە بەڵێن خوێندنەوەی سایکۆلۆژی بۆ دەقی کوردی هەروەك خوێندنەوەکانی ئەو رۆمانانەی لەسەدەی رابردوودا کران لاوازە،

چونکە لایەنی کەمی شارەزایی تەدا نییە لەباری سایکۆلۆژی دانەری دەق، هەروەك ئەوەی دانەرەك هیچی لەسەر نەنووسراوە و مردووە، بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە کە ئێمە لەگەڵ دانەر مامەڵەمان کردووە، بەقەد ئەوەی لەگەڵ ئەو دەقە مامەڵەمان کردووە کە لەسەر وەختی خۆیدا نووسراوە، زۆربەی ئەو دەقانەی کە بەناوی ڕۆمانەوە چاپ کراون، کێشەگەلێکی زۆریان لەگەڵ خۆیان هەڵگرتووە، لەوانەش تێکەڵکردنی تەکنیکی زمان، هەروەها بەکارهێنانی کارەکتەری وێنەیی و کارەکتەری واقیعی، یان وەهمی فرە کارەکتەری لە دەقێکدا و نمایشکردنیان لە فەزایەکدا، جارێکی تر بزرکردنیان و بەدیارخستنی کارەکتەرێك کە دەقنووس خۆی مەبەستی بووە، ئەمە داهێنان نییە، بەڵکو ئاستێکی نزمی گونجاندنی تاك پاڵەوانی و فرە پاڵەوانی یە، ئەمە بەپارادۆکسی نووسین هەژمار دەکرێ، لەحاڵێکدا تائێستا نەخوێنەر و نەڕەخنەگری کوردی پرسیاری ئەوەیان لە چیرۆکنووس و ڕۆماننوسی کورد نەکردووە، بۆچی ناتوانن کەڵك لە فولکلۆر و ئەفسانە کوردییەکان وەربگرن، بۆچی ناتوانن نموونەیەکی نوێی ئەدەبی پۆست مۆدێرنە پێشکەش بەخوێنەر بکەن، لەکاتێکدا ڕۆماننوسی عەرەب و ڕۆژئاوایی نییە کەڵکی لەهەزار و یەکشەوە و کەلیلە و دیمنە و بەسەرهاتی ئالەمانی وەکو نەتەوەیەکی ڕەسەن نەبینیبێت وەکو سەرچاوەی ئەدەب.

هۆکارێکی دیکەی نەبوونی خوێندنەوەی جددی بە دەقی کوردی، ئەوەیە کە لەنێوان ئیرۆسی ئازاد بوون و لەگۆسی کۆنتڕۆڵدا پنتێك هەیە، ئەویش ئازادی بیرکردنەوەیە، چونکە تێگەیشتنێکی پێشوەختە هەیە لەم نێوانەدا بە ئیرۆس و لەگۆس، چ جای ئەوەی کە کۆنتڕۆڵ لەسایەی کۆمەڵگەی کوردیدا کە دەسەڵاتێکی نادیارە، لەزۆربەی دەقەکان هەست بەوە دەکرێ دەقنووسەکە لەنێوان خوێندنەوە بیرکردنەوەدا، ئەو پنتەی وەرنەگرتووە کە بیرکردنەوەیە، بە ئێمە دەتوانم تاڕادەیەکی باش بەڵام هەناسەیەکی نەهیشتەتەوە بە ئازادی نووسین و دەقی نوێ، تاکو ڕەخنە ئامادەیی ئەوەی هەبێت دەق شیتەڵ بکاتەوە و ئەو مانایە بەرهەمبێنێ کە هەم دانەر مەبەستێتی، هەم بەئاسانی دەگاتە خوێنەر و لاسایی کردنەوە نییە، ئەمە دەڵێم مەبەستم ئەوەیە کە ڕەنگە قەیرانی خوێنەریش هۆکارێکی هەر ئەمە بێت، بەڵام ناتوانین بە تێکستی (لە خەوما) ی جەمیل سائیب، یان چیرۆکی (مەسەلەی ویژدان) ی ئەحمەد موختار بەگی جاف، ناوی دەقی خەماڵی لێنەنێین، یان ڕۆمانی (ڕێگا) ی محەمەد مەلوود مەم چونکە دەقەکان بریتیین لەو خەونانەی کورد هەیەتی بە ژیانێکی شایستە، بەوپێیەی کە وازانراوە دەقی خەماڵی بریتییە لەو تایبەمەندیانەی کە موڵکی نەتەوەیەکە، یان دابڕانەکە لەنێوان تێکستی پێش خۆی و واقیعی خۆی کە دواجار دەبێتە

ستایل و لەرێگەی لاساییکردنەوەوە دەناسرێتەوە.
ئەو خوێندنەوە دەروونیانەش بۆ دەقی کوردی کراوە، جگە لەوەرگرتنی دەقێکی رەخنەیی بیانی و تەنها وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردی و هیچی تر، یان عەرەبی بۆ سەر دەقێکی کوردی هیچی تر نییە، لەڕاستیدا ئەمە درمە ئەدەبییەکەیە، هەروەك ئەوەی کە ئێستا لەدونیای ئەدەبی کوردیدا رەخنە یان خوێندنەوەی دەق، لەحاڵەتێکی نائامادەییدا دەژی و نووسەر زۆرن و رەخنەگر نییە، بۆیە ناتوانێ لەکایەکانی دیکەشدا ئازاد بێت، ب□ پێچەوانەشەوە نووسەر هەرزی رەخنەیەك ناکات کە لەدەرەوەی لۆژیکی بیرکردنەوە و ئاڕاستەی دەقێك بێت کە لەچوارچێوەی رەخنەدا بکەوێتە بەر میکرسکۆبی خوێندنەوەی تیۆرییەوە، باشترین حاڵەت بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوونە، ئەوەیە کە خوێنەرێك هەڵکۆڵین بۆ دەقێك بکات و بەدوای مانادا بگەڕێ سا ئەو دەقە شیعر بێت یان چیرۆك، تاکو پشێوی و ئاڵۆزی دەروونی درووست دەکات و مانای دیکەی پێ دەبەخشرێت.

رۆمان و ناسیونالیزم

داگیرکاری کە لەسەدەی پێش زایین لەئیمپراتۆری□ت□ک□و□ ب□ س□ر و□لاتانی بچووك و خاوەن کولتوور و فەرهەنگ، تەنها داگیرکاری جوگرافیا و ئیکۆنۆمی نەبووە، بەڵکو دزین و بەتاڵان بردنی فکر و ئەدەب و دیکۆمێنتاری و فەرهەنگەکانیشیان بووە، بۆ نموونە کە ئیمبراتۆریەتی رۆما، یۆنان داگیردەکات، یان ئیسلام کە تاکو ئەندەلوس دەچێت، یان جەنگیزخان یان تورکە عوسمانلیەکان کە تەواوی رۆژهەڵات داگیر دەکەن، جگە لەداگیرکردنی جوگرافیا و کۆمەڵگە و فەرهەنگەکەیان، داوا لەنووسەرانیش دەکەن وەکو جەنگاوەر و مافناس و سیاسییەکانیان کەڵك لەئەدەب و فەلسەفەکەیان وەربگرن، بۆیە ئەدەب بەتایبەتی ژانری رۆمان بوو بەیەکێك لە هۆکارەکانی بەرگری کردن لەنەتەوە و زمان، بەومانايەی بەرگری لەنەتەوە، چونکە رۆمان هەموو جومگە و لایەنە شاراوەکانی مێژوو و کولتوور و کەلەپوور و ئیدیۆمی نەتەوەیی لەگەڵ خۆی هەڵگرتووە، ئەمەش یەکێکە لە گوتاری ناسیونالیزم، واڵتەر سکوت لەبارەی سکۆتلەندا نووسیویەتی، هەوڵیداوە نەریتە باوەکان لەرۆمانی هاوچەرخدا روونبکاتەوە، بەو کارەشی زەمەنێکی مێژوویی کردە هەوێنی کارەکانی و تەوزیفی کردن، ئەمە جگە لەکەڵك وەرگرتن لەداستان و روداوە فەرامۆشکراوەکان و ململانێی نێوان چینەکان و خیڵەکان و نەتەوەکان و هتد. لەحاڵێکدا هیچ یەکێك لەو روداوانە خاڵی نەبوونە لە رۆمانسیەت، بۆیە بەدڵنیاییەوە دیمەنی رۆماننووسی کچ و کوڕێك یان خۆشەویستی

جۆراوجۆری تەوزیف کردووە لە زیندوکردنەوەی مێژووەکە.

شەپۆلی ڕۆماننووسی

هەموو ئەو نموونانەی کە لەسەرەوە وەرمگرتوون و موناقەشەم کردوون، ئارگومەنت بوون بۆ سەلماندنی ئەم بەشەی دیکە کە پەیوەندی بەو شەپۆلە ڕۆماننوسیەوە هەیە کە ئێستا بۆتە باو، ئەو دەقانەی کە هەڵگری شوناسی ڕۆمانن و بوون بەستایل و تەکنیکی نووسین، بەپێی هەڵسەنگاندنی نوێ و تیۆری ئەدەبی، خەمێکی دیکەی هەڵگرتووە کە جودایە لەو خەمەی دایستۆفیسکی و سێرڤانتس و تۆڵستۆی و تادەگاتە مارکیز، بۆچی؟، چونکە بەپێی تێگەیشتنی (ماڵکام برادبری) کە ڕەخنەگری ڕۆمانە، پێی وایە جیهانی ئەمڕۆ بەهەموو موفرەدەکانیەوە ستایلی ژیانی گۆڕی، ئەوەی تاکو دوێنێ بەوڵاخ و عارەبانە و ماشینی خاو پێویستییەکانی ژیانی پێ بەڕێدەخرا، ئەمڕۆ هەموو کەس خاوەنی ماشینە و ماشینی زۆر تیژتێپەڕ هەیە شەمەنەفەر و فڕۆکە هەیە و زەمینەی گەشت فراوانترە لەسەدەکانی رابردوو، کەرەستەکانی وەکو تەلیفەن و تەلەفزیۆن و ریکۆرد هەموو بۆ ئامڕێك دەکرێت کە خوێندەوار و نەخوێندەوار هەیانە و دەتوانن ڕۆژنامەنووس بن و دەرهێنەری کورتە فیلمی ژیانی خۆیان بن و یادەوەرییەکانی خۆیان بەئاسانی تۆمار بکەن، ئەمە بۆ نووسەری نوێ و بەناونیشانی ڕۆماننووس ئاسانترە، چونکە خۆی خاوەن تایپ و خاوەن بڕیار و خاوەن پوڵ و چاپخانەیە، هەر خۆشی خاوەنی دابەشکردنی کاڵاکەیەتی.

ژینگە هۆکارێکی دیکەی درووستکردنی کارەکتەرە، بەدەستهێنانی زانیاری ئاسانترە لەجاران، ئەمانە هەموو حاڵەتی سایکۆلۆژی ئینسانی ئەم سەردەمەن کە لەگەڵ ئینسانی رابردوو جودا کردەتەوە. بۆیە ڕۆماننوس ناتوانێ راسکۆلینکۆف و ئیمیل ستیکلیز ی هێرمان هیسە و زۆربا یەکی تر بخوڵقێنێ. کەواتە ئاسان نییە ڕۆماننوسی بتوانێ خوێنەری ئێستا رازی بکات.

ئەوەی کە خەڵکێکی زۆر بەلای ڕۆماندا ڕادەکێشێت، ئەوەیە کە ڕۆمان ئەو ژانرەیە کە سەبکێکی دیاریکراوی نییە، لەراستیدا، ڕۆمان پێویستی بەدژوارترین سەبکە، شێوازێك کە بەتەواوەتی خۆی دەکاتە پەیڕەوی بابەت، هەر لەبەر ئەمەشە دەتوانین بیر لەنووسەرێك بکەینەوە کە هەریەك لە ڕۆمانەکانی بەسەبکێکی جیاواز دەنووسێت».

لەسەرەتای هەزارەی سێهەمەوە شێوە نووسینێك پەیدابوو لەنێو ئەدەبیات و بەتایبەتیش بەناو ڕەخنەی ئەدەبی، گوایە زمانی بونیادگەراکانە و نووسینەکانیان بەتەواوی ڕەنگیدابۆوە لەسەر نووسەری نوێ و ببوو بە جۆرە نەخشییەکی نووسین کە گوایە پێ لەمەعریفەی نوێ یە، بەڵام ستایلەکە تەمەنی کورت بوو، چونکە هەم پراکتیك نەدەکرا بەسەر دەقی کوردییەوە، هەم نەیانتوانی هیچی نوێ

لەبارەی دەق و ئەدەبی کلاسیکی کوردی بدرکێنن و مەرکی فکری کوردی وەربگرێت، وەکو بونیاد و زمانی گەشەسەندووی کوردی، لەحاڵێکدا بیرمەندێکی وەکو (میخاییل باختین) خۆی ئەم جۆرە زمانە ڕەتدەکاتەوە بە قسەکردن لەسەر ئەدەب» باختین بانگەشەی ئەوە دەکات کە (فەردیناند دی سۆسێر) جۆرەکانی قسەی فەرامۆش کردووە.

لەهەموو ئەمانە گرینگتر ئەوەیە کە قسەیەک هەیە دەڵێ « ڕۆمان لە چاپخانە لەدایك بووە و سوودەکەشی هەر بۆ چاپخانەیە». سۆسیۆلۆژیە ئابورییەکان پێیانوایە پەیوەندی بازاڕ بە دانەرەوە، پەیوەندی بەو جۆرە خوێنەرەوە هەیە کە کەمتر بیر دەکەنەوە لەگەڵ خوێنەری فکر، یان سیاسەت یان یاسا و زانست، هەر ئەم تێگەیشتنەشە کە بازاڕی بە نووسەر و خوێنەر درووست کردووە و هەرچی زیاتر نووسەرەکان بەلای ژانری ڕۆمانەوە بچن، بەو پێیەی نەڕۆمانووس کۆنتاکتی بە خوێنەرەوە هەیە و نە خوێنەریش دەتوانێ نووسەر ببینێ و لەسەر دیمەنێك یان هەڵەیەکی مێژوویی یان هەر کێشەیەك نووسەر دادگایی بکات، مەگەر خوێنەری دەق یان ڕەخنەگر بێت و دەقەکە دادگایی بکات، یان ئاشکرای بکات وەرگیراوە لەدەقێکی تر یان هەر شتێکی تربێت، بۆ ئەمەش خوێنەری ڕۆمان ناتوانێ ڕەخنەی ئەدەبی بخوێنێتەوە و ئیدی نەبێتە کڕیاری کاڵایەکی بە کەڵك لەبازاڕی وەهمی، ئەمە هۆکارێکی دیکەیە کە ڕۆمانووسی بێ ناونیشان و بێ زانیاری و بێ مەعریفەی درووستکردوە.

ئەو شەپۆلە بەناو نووسەرەی کە ئێستا ڕێگەیان پێدراوە ڕۆمانووس بنووسن و بونە بەواقیعێکی ناجور بەسەر ئەدەب و بەسەر خوێنەرەوە، بەشی زۆریان لەکارگەی سیاسەتەوە هاتوون و کەرەگیانە مێژووی نەنووسراو بشوێنن، گەرەکیانە خوێنەر دوور بخەنەوە لەمەعریفە و لەخەیاڵ و لەدوونیا بینی، ئەمە جگەلەوەی کە کەڵکیان لەو کەلێنە وەرگرتووە کە هیچ سانسۆرێکی فکری و مەعریفی نییە لەمەیدانەکە، هەروەها ناکەونە نەو بازنەی ڕۆشنبیرییەوە تاکو خوێندنەوەیان بۆ بکرێت و سنوورێك بۆ ئەو فەوزا خۆقاوە دابنێن، بۆیە هەر گروپ و دەستەیەکی شارەکان، بازنەیەکی بچووکیان درووستکردووە و زەمینەیان بەخۆیان سازکردووە تاکو بەبێ سانسۆر بنووسن و بڵاوبکەنەوە و خوێنەری کەم مەعریفەش قەناعەت بکات کە ئەمانە دەقی نوێن.

ئەم شەپۆلە ڕۆمانووسەی کە لەسەر ئەرکی خۆیان کتێب چاپ دەکەن و هیچ دەستگایەکی چاپەمەنی دانیان پێدانانێن و بەفەرمی وەکوو نووسەر نەناسراون، هەموو هەوڵێك دەدەن وەکو نووسەر و ئەدیب دەرکەون، لەکاتێکدا شارەزاییان لە مەرجەکانی نووسین و ئەرکی نووسین و هەدەفی نووسین نییە، ناتوانن چیرۆکێك بنووسن و دەقێك

لەگەڵ دەقێکی دیکەدا جودا بکەنەوە، کەمترین زانیاریان هەیە لەسەر مێژوو، زۆربەیان بەخەیاڵی نەستالیژیاوە دەنووسن کە نازانن نووسینەوەی نەستالیژیا قورسترین ئەرکی ئەم ژانرەیە، چونکە ناکرێ نووسەر وەکو خۆی ناوی کارەکتەرە و رووداوەکان و خودی بابەتەکە و شوێن و کاتەکەی بهێنێ، لەسەریەتی بیکات بەخەیاڵ و لەزەینی خوێنەر تۆماری بکات، لەکاتێکدا نووسینی رۆمان بەر لەهەر شتێك خەیاڵە، بەڵام ئەم شەپۆلەی ئێستا گرەی بەنووسەر بوون و بەخاوەن کتێب بوونیان هەیە، بەبێ خود سانسۆری خەیاڵ و فکری نووسەری دیکەش وەردەگرن و دەستکارییەکی چنینەوەی دەکەن و دەیکەن بەموڵکی خۆیان، بۆیە بوون بە بەشێك لەم شەپۆلە دروستکراوەی ئەدەب. سەرەنجام ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە ئەم شەپۆلە لەرۆمانووس، دابەش دەبن بەسەر چەند گروپێك، گروپی یەکەم ئەوانەن هاندراون بەو ئاستە نزمە، هەم ئەدەب بێ ئەرزش بکەن، هەمیش شەرعیەت بەئازادی نووسین بدەن. گروپی دووهەم ئەوانەن کە لەرێگەی لەکاڵییەوە دەخەکەیان لەبەتە واقیع و خەیان لەبووە بەنووسەر و ئەدیب، گروپی سێهەم ئەوانەن کە دژی خوێنەری بەرپرسیارن، ئەو خوێنەرەی کە بەمانای خوێنەر بەوردی تەماشای دەکات.

سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە

1 : امبیرتو ایکو. التأویل بین سیمیائیات و التفکیکیة. ترجمة و تقدیم. سعید بنکراه. دار المرکز الپقافی العربی. بیروت. 2004. ص147

:2 عەلی عوسمان یاقوب. رۆمان ژانری تەکنیکە جوانەکان و رەگەزە فرە رەهەندەکان. دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم. 2019. ل294

:3 فولفغانغ ایزو. افاق نقد استجابة القاریو. ترجمة. احمد بوحسن. الپقافة الاجنبیة. العدد الاول. 1994

:4 ئەرهان پامۆك. رۆمانوسی سادە و رۆمانووسی بیرکەرەوە. وەرگێڕانی. بەکر شوانی. ناوەندی رۆشنبیری و هونەری ئەندێشە. 2016. ل35

:5 بول ویست. الروایة الحدیپة. ترجمة. عبدالواحد محمد. منشورات وزارت الپقافة والاعلام. سنة .1981

:6 جیریمی هولون. مدخل لدراسة الروایة. ترجمة. غازی درویش عگیة. دار الشؤن الپقافیة العامة. .1996

:7 ئەلبێر کامۆ. یاداشتەکان. وەرگێڕانی بۆ کوردی. پێشڕەو حسێن. دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم. ساڵی.2014. ل126.